

Slovenski program *Voice of America* v sedemdesetih letih med proračunskimi rezi, Kongresom in jezikovno vitalnostjo diaspore: »Ko je Glas Amerike utihnil v slovenščini«

DAVID HAZEMALI

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, david.hazemali@um.si*

MATJAŽ KLEMENČIČ

*Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26,
SI 1000 Ljubljana, matjaz.klemencic11@gmail.com*

DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.19.1.250-272.2026>

————— 1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article —————

Prispevek analizira ukinitve in obnovitev slovenskih oddaj *Glasa Amerike* (Voice of America, VOA) v letih 1974–1976 kot primer, v katerem se administrativna odločitev preobrazi v širše vprašanje javne navzočnosti »malega jezika«. Februarja 1975 je Informacijska agencija Združenih držav (USIA) iz proračunskih razlogov ukinila dnevno polurno oddajo v slovenščini – edini jezikovni program, ki je bil takrat v celoti ukinitven. Ukinitve je mobilizirala slovensko-ameriško skupnost, ki je prek bratskih podpornih organizacij, tiska in političnih povezav oblikovala protest. Ključno vlogo so odigrali nekdanji senator slovenskih korenin Frank J. Lausche, politični emigrant dr. Ciril Žebot, profesor na Univerzi Georgetown, in urednik slovenskih oddaj na VOA Konrad Peter Mejač. Zakonodajna akcija v ameriškem kongresu je aprila 1976 pripeljala do sprejetja zakona, ki je obvezal obnovitev oddaj ter predstavljal prvi ameriški zakon z izrecnim določilom o Sloveniji. Primer osvetljuje dinamiko med zvezno administracijo, kongresnim nadzorom in slovensko-ameriško skupnostjo pri ohranjanju »malih jezikov« v institucionalnih okvirih velikih držav.

This article analyzes the cancellation and restoration of Voice of America (VOA) Slovenian-language broadcasts in 1974–1976 as a case in which an administrative decision transforms into a broader question of the public presence of a “small language.” In February 1975, the United States Information Agency (USIA) terminated the daily half-hour broadcast in Slovenian for budgetary reasons—the only language service entirely eliminated at that time. The cancellation mobilized the Slovenian-American community, which articulated its protest through ethnic fraternal organizations, the press, and political connections. Key roles were played by former U.S. Senator of Slovenian descent Frank J. Lausche, political émigré and Georgetown University Professor Dr. Ciril Žebot, and VOA Slovenian Service editor Konrad Peter Mejač. Legislative action in the U.S. Congress led to the passage

of a law in April 1976 that mandated the restoration of broadcasts and represented the first U.S. legislation containing an explicit provision regarding Slovenia. The case illuminates the dynamics among federal administration, congressional oversight, and the Slovenian-American community in maintaining “minor languages” within the institutional frameworks of major states.

Ključne besede: Voice of America/Glas Amerike, slovenski program, slovensko-ameriška skupnost, hladna vojna, javna diplomacija

Keywords: Voice of America/Glas Amerike, Slovenian language service, Slovenian-American community, Cold War, public diplomacy

1 Uvod¹

Februarja 1975 je slovenska beseda na *Glasu Amerike* (angl. *Voice of America*, dalje: VOA) – mednarodni radijski službi vlade Združenih držav (dalje: ZDA) utihnila: administrativna odločitev v Washingtonu D. C. je prekinila dnevno polurno oddajo v slovenščini, ki je desetletja povezovala Slovence na obeh straneh Atlantika in obenem predstavljala enega redkih institucionalnih medijskih kanalov v tem jeziku znotraj ameriške t. i. javne diplomacije.² Kar je na videz delovalo kot tehnični proračunski rez v okviru Informacijske agencije Združenih držav – USIA,³ se je za slovensko-ameriško skupnost razkrilo kot nekaj bistveno več: kot poseg v simbolni status slovenščine in v redko institucionalno »okno«, skozi katero je Amerika dobesedno govorila slovensko. Ukinitev je v naslednjih mesecih mobilizirala slovenske izseljence in njihove potomce ter pritegnila podporo tudi nekaterih neslovenskih kongresnikov in drugih zagovornikov večjezičnega oddajanja. V hladnovojni politiki, kjer so (bili) »mali jeziki« pogosto prvi na seznamu

¹ Prispevek je nastal v okviru podoktorskega temeljnega raziskovalnega projekta *Prilagoditev v stiski: južnoslovanski »sovražni tujci« iz Avstro-Ogrske v ZDA med prvo svetovno vojno (Z5-60179)* ter programske skupine *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje (P5-0081)*, ki ju financira Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Javna diplomacija je bila v ameriški hladnovojni strategiji sistematično neposredno komuniciranje s tujimi javnostmi (in ne le z vladami) z namenom predstavljanja ameriškega načina življenja, vrednot in zunanjepolitičnih stališč ter vzpostavljanja dolgotrajnega razumevanja in naklonjenosti do Združenih držav. Vodila jo je predvsem (Zvezna) Informacijska agencija Združenih držav – USIA prek radijskih oddaj (zlasti VOA), informacijskih centrov in knjižnic, kulturnih izmenjav, publikacij ter razstav, pri čemer je bil osrednji cilj tako protiutež sovjetski propagandi kot vzpostavljanje ideološkega vpliva v »spornih« ali strateško pomembnih državah.

³ (Zvezna) Informacijska agencija Združenih držav – USIA (angl. *United States Information Agency*) je bila pristojna za informacijske in kulturne programe ZDA v tujini, med njimi tudi za VOA. Agencijo so ukinili leta 1999.

rezov, Slovenija pa je bila socialistična republika znotraj jugoslovanskega državnega okvirja, je slovenščina tako postala predmet kongresne obravnave in primer, kako se je mogoče za javno navzočnost manjšega jezika boriti tudi skozi najtrše mehanizme države.

V prispevku obravnavava ukinitve slovenskih oddaj na VOA v sedemdesetih letih kot primer, v katerem se na videz »tehnična« administrativna odločitev prevede v širše vprašanje javne navzočnosti jezika. V jedru je vprašanje, kako se v takem konfliktu prepletajo ravni informacijske politike zvezne države, kongresnega nadzora in skupnostnega odziva diaspore ter kako se pri tem utemeljuje pomen oddaj v jeziku malega naroda. Najin cilj ni bil zgolj kronološka rekonstrukcija političnega zapleta, temveč analiza, kaj pomeni, ko slovenščina iz medijske prakse preide v formalni politični register: v argumentacijo, poročila, zaslišanja in zakonodajne postopke. Namen prispevka je pokazati, da ohranjanje jezika v izseljenstvu ni (bilo) le stvar zasebne rabe ali kulturnih društev in organizacij, temveč tudi vprašanje statusa in legitimnosti, ki se lahko v posebnih okoliščinah oblikuje znotraj ameriških državnih institucij.

V skladu s tem v prispevku poskuša odgovoriti na naslednja vprašanja: Kako in zakaj je v sedemdesetih letih prišlo do odločitve o ukinitvi slovenskih oddaj na VOA? Kako je bila ta odločitev utemeljena v administrativnem diskurzu? Kako so se na ukinitve odzvali slovensko-ameriška skupnost, njene organizacije in mediji? Katere oblike političnega in javnega delovanja so pri tem uporabili? Kakšna je bila konkretna vloga ključnih akterjev v Kongresu, zlasti dolgoletnega urednika slovenskih oddaj na VOA Konrada Petra Mejača⁴ (Mejac 2006; Suhadolc 2006: 38), slovenskega političnega emigranta, ideologa in avtorja pomembnih del o slovenski državnosti ter profesorja na Univerzi Georgetown dr. Cirila Žebota (Arnež 2006; Mlakar 2013: 935–936, 965; Griesser-Pečar 2018: 277–300)⁵ in nekdanjega sena-

⁴ Konrad P. Mejač (1922–2008) je bil slovenski politični emigrant in radijski publicist, rojen v Šavni Peči pri Hrastniku. Med drugo svetovno vojno je bil interniran v koncentracijskem taborišču Gonars v severni Italiji, po osvoboditvi pa je pobegnil v Rim. Leta 1950 je kot razseljeni begunec emigriral v Združene države, kjer je na St. John's University v New Yorku magistriral iz ekonomije in sociologije. Kmalu zatem se je zaposlil na ameriškem Ministrstvu za zunanje zadeve. Od leta 1955 do upokojitve leta 1992 je deloval pri slovenski sekciji VOA, od leta 1960 kot njen vodja. Bil je odločen zagovornik ohranjanja radijskih oddaj v slovenskem jeziku, tudi v času tik pred osamosvajanjem Slovenije (Mejač 2006).

⁵ Ciril Žebot (1914–1989) je bil ekonomist in politik, ki je med drugo svetovno vojno postal voditelj stražarjev in od leta 1945 vodil Akcijski odbor za suvereno in neodvisno slovensko državo. Po selitvi v ZDA leta 1947 je postal profesor politične ekonomije najprej na univerzi Duquesne v Pittsburghu, od leta 1958 pa na univerzi Georgetown v Washingtonu, kjer je postal pomemben član slovensko-ameriške skupnosti v prestolnici in širše. Vključil se je v gibanje za samostojno slovensko državo in sodeloval v različnih

torja slovenskih korenin Franka J. Lauscheta (Odenkirk 2005).⁶ Na katere zakonodajne in proračunske mehanizme se je ta odziv opiral? Kako se v kongresnih dokumentih in diaspornih odzivih pojavlja jezikovni argument, tj. utemeljevanje potrebe po oddajah v »malem jeziku«? Kakšne predstave o statusu slovenščine se pri tem izrisujejo?

Metodološko se opirava na zgodovinsko-arhivsko raziskovanje in kritično branje dokumentov: osnovni dokazni okvir predstavljajo viri iz ameriškega kongresa (zapisniki sej, poročila odborov, zapisniki zaslišanj ter besedila relevantnih aktov in zakonov), ki omogočajo preverljivo rekonstrukcijo poteka ukinitve in političnega odziva. Jedro gradiva hkrati tvorita poročilo Žebota – kot akterja in pričevalca dogajanja – ter arhivska zapuščina Konrada Mejača, ki osvetljuje notranjo perspektivo uredništva in komunikacijske poti med slovensko sekcijo na VOA, skupnostjo in političnimi zavezniki. Kot dopolnilo uporabljava arhivske sledi institucij, povezanih z mednarodnim oddajanjem, ter gradivo slovensko-ameriških organizacij in izseljenskega tiska, ki dokumentira mobilizacijo skupnosti in argumente za ohranitev oddaj v slovenščini.

Vsebinski del članka sva strukturirala tako, da najprej oriševa kratek historiat VOA in njegovega slovenskega programa, nato opiševa nastanek sekcije za slovenski jezik v procesu oddajanja v Jugoslavijo, v nadaljevanju analizirava okoliščine ukinitve slednjega, na koncu pa prikaževa politični odziv in proteste skupnosti ter »ponovno rojstvo« slovenskih oddaj.

2 Zgodovinska zabeležka nastanka in razvoja VOA do srede sedemdesetih let

Na splošno dojemam VOA, tako kot preostali del agencije USIA, kot komunikacijski instrument, katerega poslanstvo je preostalemu svetu predstaviti temeljno podobo ZDA in podpirati ameriško zunanjo politiko (Keogh, 8. januar 1975; prevod: avtorja).

VOA in širši aparat ameriške javne diplomacije je potrebno razumeti kot komunikacijsko orodje z dvojno logiko: po eni strani naj bi posredoval

slovenskih emigrantskih glasilih, med drugim s knjigama *Slovenija včeraj, danes in jutri* ter spominsko knjigo *Neminljiva Slovenija*. Velja za enega izmed idejnih očetov slovenske Kapele brezjanske Marije Pomagaj v narodnem svetišču Brezmadežnega spočetja v Washingtonu D. C. (Hazemali idr. 2025: 408–438).

⁶ Frank Lausche (1895–1990) je bil ameriški politik slovenskega porekla, ki je deloval kot petkratni guverner Ohia (1945–1947, 1949–1957) in senator ZDA (1957–1969). Postal je znan po gradnji koalicije t. i. etničnih volivcev v Clevelandu, imenovanih »kozmozopolitski demokrati«. Kot vodilna osebnost slovensko-ameriške skupnosti v Clevelandu si je vseskozi prizadeval za dobrobit slovenske diaspore v ZDA (Klemenčič, Mrdenović in Šeruga 2020).

informacije in oblikoval javno podobo ZDA, po drugi pa je bil institucionalno umeščen v okolje, v katerem je od njega pogosto pričakovano tudi posredno podpiranje zunanjepolitičnih ciljev. To napetost med novinarsko normo in politično funkcijo je smiselno imeti pred očmi že pri osnovnem zgodovinskem pregledu nastanka in razvoja VOA, saj je prav ona pomembno ozadje poznejših proračunskih sporov in vprašanja »malih jezikovnih« služb.

VOA se je kot ameriško mednarodno radijsko oddajanje oblikoval v propagandnih spopadih druge svetovne vojne. Začetno čezmorsko oddajanje, iz katerega je zrasel VOA, je najprej nastajalo v okviru Službe za tuje informiranje – FIS⁷ pri *Office of the Coordinator of Information* – COI,⁸ nato pa je bil FIS junija 1942 prenesen pod *Office of War Information* – OWI,⁹ kjer se je oddajanje institucionalno konsolidiralo (The National Archives). Njegovo frekvenco je bilo mogoče prvikrat slišati v Evropi 1. februarja 1942; takrat je napovedovalec William Harlan Hale program v nemškem jeziku odprl z besedami:

Prinašamo vam Glasove iz Amerike. Danes in od zdaj naprej vsak dan vam bomo govorili o Ameriki in vojni. Novice so za nas lahko ugodne. Novice so lahko slabe. Vendar vam bomo govorili resnico (VOA Public Relations, 3. april 2017; prevod: avtorja).

Prepoznavna zvočna »identiteta« kratkovalovnega radia (intervalni signal in napoved »This is the Voice of America« [slov. »To je Glas Amerike«]) je poslušalcu že sama po sebi sporočala, da gre za oddajanje, namenjeno predvsem tujemu občinstvu, in da program ne ponuja le novic, temveč tudi komentar, izobraževalne vsebine ter kulturne formate (glasba, umetnost, predstavitev vsakdanjega življenja itn.) (Uttaro 1982: 103). Začetni prenos proti Evropi je trajal približno petnajst minut in je bil razširjen prek BBC-jevih srednje- in dolgovalovnih oddajnikov. V tej zgodnji fazi so bile oddaje usmerjene v ozemlja pod nadzorom sil osi (okupirano Evropo, severno Afriko) in v Azijo, pri čemer je jedro sestavljalo poročanje o ameriških politikah, vojnih ciljih in poteku vojne. Čeprav so bile prve oddaje pretežno informativne, so že zgodaj dobile izrazite produkcijske ambicije: poleg »golega« poročanja so se razvijale večglasne, dramaturško premišljene forme, ki so bile za takratni mednarodni radio novost (Heil Jr. 2003: 32–57). Rast med vojno je bila hitra: v nekaj mesecih se je obseg oddajanja razširil od omejenega dnevnega programa do bistveno daljših oddajnih blokov in

⁷ Služba za tuje informiranje – FIS (angl. *Foreign Information Service*) je bilo propagandno-informacijsko krilo Urada koordinatorja za informacije – COI (angl. *Office of the Coordinator of Information*); zadolžen je bil za informiranje/propagando navzven.

⁸ Urad koordinatorja za informacije – COI (angl. *Office of the Coordinator of Information*) je bil zadolžen za zbiranje in analizo informacij za nacionalno varnost.

⁹ Urad za vojne informacije – OWI (angl. *Office of War Information*) je koordiniral in izvajal vojne informacijske programe doma in v tujini.

večjezičnosti. Začetne štiri jezike (angleščina, nemščina, francoščina, italijanščina) je kmalu dopolnila širša paleta jezikov, kar je pomembno tudi za srž tega prispevka: VOA je evidentno že od začetka deloval kot sistem, ki je jezik razumel kot infrastrukturo dosega, verodostojnosti in »bližine« ciljnemu občinstvu, ne kot zgolj tehnično izbiro. O recepciji zgovorno pričajo tudi pisma poslušalcev iz okupiranih okolij v času vojne, ki poudarjajo, kako se novice iz VOA razširijo »od poslušalca do poslušalca« v sila kratkem času (EBSCO 2023).

Ob koncu vojne je VOA izgubil del proračunske podpore, hkrati pa se je spremenila institucionalna umestitev: z izvršnim ukazom št. 9608 (podpisanim 31. avgusta 1945) je predsednik Truman odredil razpustitev OWI in prenos mednarodnih informacijskih funkcij na Ministrstvo za zunanje zadeve (angl. *State Department*) (Truman 1. september 1945). V letih zgodnje hladne vojne se je vloga VOA preusmerila iz vojne psihološke podpore v sistematično informacijsko tekmovanje z novim sovražnikom: Sovjetsko zvezo in komunizmom. Prav v tem času se je utrdil tudi pravno-institucionalni okvir povojnega mednarodnega informiranja: Zakon Smith-Mundt (angl. *Smith–Mundt Act*) iz leta 1948 je pooblastil sistematično posredovanje informacij v tujino in hkrati utrdil načelo, da so te vsebine prvenstveno namenjene tujemu občinstvu (z zgodovinsko pomembnimi omejitvami glede domače razširjenosti) (Legal Information Institute).

Petdeseta leta so prinesla dve značilni potezi: na eni strani rast in utrjevanje VOA kot pomembnega elementa ameriške hladnovojne komunikacije, na drugi pa notranjepolitične napade in krizo ugleda, povezano z znanim antikomunističnim »lovom na čarovnice« senatorja Josepha McCarthyja, ki so izpostavila ranljivost institucije, odvisne od zveznega proračuna in političnih razmerij moči (Balis in Levy 2024). Leta 1953 je bil VOA umeščen pod novo ustanovljeno USIA. V poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih so se okrepila prizadevanja za bolj jasno normo verodostojnega poročanja; posebno mesto ima doba Edwarda R. Murrowa na čelu USIA (1961–1964), ko se je napetost med »povedati resnico« in »predstaviti Ameriko« močno izostrila (EBSCO 2023). V hladnovojnem radijskem ekosistemu pa je VOA še naprej deloval kot uradni glas ameriške vlade, medtem ko sta Radio Free Europe in Radio Liberty nastopala kot »surogatna« oziroma neuradna glasova Američanov, ki sta ciljala predvsem na notranje javnosti vzhodnega bloka in Sovjetske zveze (Uttaro 1982: 105).

Do konca šestdesetih let in v zgodnjih sedemdesetih letih se je VOA programsko in tehnično širil, dosegal večje občinstvo ter deloval prek razvejanega oddajniškega omrežja; leta 1974 je imel 55 milijonov dolarjev letnega proračuna in 2303 zaposlene, oddajal pa je v 36 jezikih. V tem obdobju je vodenje USIA prevzel James Keogh (leta 1973), nekdanji izvršni urednik revije *TIME*, ki je po navedbah sodobnih opazovalcev opustil del »stare«

hladnovojne retorike svojega predhodnika Franka Shakespeara in začel otoplitev odnosov v hladni vojni obravnavati kot realnost, o kateri naj se poroča bolj »uravnoteženo«. Hkrati pa je Keogh zaostрил uredniški nadzor: med afero Watergate, na primer, je prepovedal objave, ki bi se sklicevale na neimenovane vire, kar je po ocenah kritikov preprečilo, da bi VOA predvajal del tedaj pomembnih razkritij (*TIME*, 16. december 1974).

3 VOA in oddajanje v Jugoslavijo: nastanek in razvoj slovenskega programa

Glasove Amerike je bilo mogoče prvič slišati v srbohrvaškem jeziku marca leta 1943, v času ko je bila Jugoslavija še pod okupacijo sil osi ter ko so na njenem ozemlju potekali oboroženi spopadi med različnimi frakcijami jugoslovanskega odpora. V tem začetnem obdobju, kot kažejo retrospektivne analize nekdanjega namestnika direktorja VOA in člana poljske sekcije Tadeusza Lipiena, so bile oddaje VOA v srbohrvaškem in slovenskem jeziku zaznamovane z izrazito prosovjetsko in pro-Titovo retoriko, kar je bilo skladno z ameriško politiko zavezništva z Moskvo ter podporo partizanom kot nasprotnikom nacističnega okupatorja. Slovenski program VOA je bil pod okriljem jugoslovanskega odseka prvič na sporedu v letih 1944 in 1945, nato pa je bil po kratkem premoru obnovljen leta 1949, ko so se že kazali prvi znaki hladne vojne in ko je postal očiten razkol med Titom in Stalinom (Lipien, 19. september 2020). Ta ponovni začetek slovenskega programa ni bil naključen: Washington je jugoslovansko vodstvo pod Titom začel dojemati kot potencialno protiutež sovjetski ekspanziji v vzhodnem Sredozemlju. Na resnost spora je ameriškega predsednika Trumana opozoril kongresnik slovenskih korenin John Blatnik (Klemenčič 1979). To je zahtevalo drugačne komunikacijske pristope od tistih, ki so bili namenjeni državam varšavskega pakta. Radio Free Europe, ki je bil ustanovljen prav z namenom informiranja državljanov vzhodnega bloka zunaj dosega domačih cenzorskih aparatov, zato nikoli ni začel oddajati v srbsčini, hrvaščini ali slovenščini – status Jugoslavije po sporu Tita s Kominformom je narekoval, da bo ta naloga pripadla VOA kot uradni medijski službi ameriške vlade (ibid.).

Do srede petdesetih let je bila organizacijska struktura oddajanja VOA v Jugoslavijo razmeroma jasno opredeljena: VOA je Jugoslavijo obravnaval kot enoten ciljni prostor (tj. »oddaja za Jugoslavijo kot za eno samo enoto«),¹⁰

¹⁰ Takšno dojetje Jugoslavije kot enotnega prostora je, kot ugotavlja Ivešič, sovpadalo z obdobjem, ko so jugoslovanski komunisti sami še spodbujali t. i. mehki projekt gradnje jugoslovanske socialistične nacije, ki pa se je do začetka šestdesetih let postopoma izčrpal in prepustil prostor utrjevanju posameznih republiških oziroma nacionalnih identitet (Ivešič 2020).

znotraj tega okvira pa je delovala Jugoslovanska služba oz. sekcija z dvema jezikovnjima sekcijama (Mejac, 8. junij 1979). Skupni dnevni obseg oddajanja je znašal približno 90 minut: dve različni polurni oddaji v srbohrvaškem jeziku (prva ob 20.30, druga ob 21.30 po washingtonskem času) ter dva petnajstminutna jutranja programa v slovenščini (Mejac, 10. januar 1978) (ob 5.00 in ob 6.45 po evropskem času), pri čemer je bila druga oddaja pogosto ponovitev prve. Vsi programi so bili na voljo tako na srednji kot na kratki valovni dolžini (USIA 1969). Pomembno pa je, da je bila slovenska sekcija znotraj »jugoslovanskega« VOA okvira organizacijsko nestabilna: po Mejaču je bila »slovenska sekcija Jugoslovanske službe praviloma obravnavana po trenutnih muhah: včasih kot povsem ločena in neodvisna enota, včasih kot povsem integriran del – kakor pač v danem trenutku bolje ustreza namenu (Mejac, 8. junij 1979; prevod: avtorja)«. Ta dvojnost (Jugoslavija kot »ena enota«, slovenščina pa hkrati včasih »samostojna«, včasih »integrirana«) se zrcali tudi v radiofonski ritualizaciji nagovora poslušalcev: slovenske oddaje so se oglašale z značilno napovedjo »Tukaj Washington – Glas Amerike ... Dobro jutro, dragi poslušalci!« (*Draft text for Window Display for U.S.I.C. Ljubljana*: 1). Osebe sekcije za slovenski jezik¹¹ je bilo maloštevilno, a visoko usposobljeno. Pod vodstvom glavnega urednika Konrada Mejača, ki se je pri sekciji zaposlil leta 1955, vodil pa jo je od leta 1960, so delovali Paul Borstnik, Stane Šušteršič in Justina Lapornik. Borstnik je bil odgovoren za poglobljeno poročanje in je pripravljaval tedenski program *Življenje v Ameriki*. Šušteršič, ki je pred tem delal pri slovenski radijski postaji v Clevelandu, je bil pri VOA odgovoren za posebne programe o kulturnih aktivnostih slovenskih Američanov ter za tedenski program o znamenjih. J. Lapornik je bila specializirana za kulturne in umetniške vsebine ter je hkrati delala kot producentka pri srbohrvaškem programu (*Draft text for Window Display for U.S.I.C. Ljubljana*: 4–5). Mejač sam je kot glavni urednik odgovarjal za končno organizacijo in profil vsakega programa ter je sodeloval pri pisanju, prevajanju, produkciji in napovedovanju (Mejac 2006). Kvaliteta dela slovenske sekcije ni ostala neopažena: R. Dabney Chapman, vodja odseka za Evropo pri VOA, je v memorandumu takratnemu direktorju VOA Kennethu R. Giddensu z dne 25. septembra 1969 zapisal, da »ne da bi kakorkoli sodil njihove kolege v jugoslovanski ali drugih sekcijah, je treba povedati, da se kakovost teh slovenskih ljudi odraža v kvaliteti teh dveh tiho kompetentnih radijskih novinarjev« – pri čemer je mislil na Mejača in Šušteršiča –, »katerih rokodelstvo je v čast VOA« (Chapman, 25. september 1969).

¹¹ Za zadnje leto druge svetovne vojne ter za čas med letoma 1949 in 1955 v razpoložljivih arhivskih in drugih virih nimamo preverljivih podatkov o tem, kdo je kadrovske sestavljale sekcijo za slovenski jezik.

Vprašanje učinkovitosti slovenskega programa je bilo že v drugi polovici šestdesetih let predmet notranjih razprav znotraj USIA in VOA, čeprav je bil radio za izseljenske skupnosti zunaj Jugoslavije eden osrednjih medijev ohranjanja slovenščine (Kralj 2024: 249). Edini »notranji« podatki o poslušalstvu VOA v Jugoslaviji, s katerimi je VOA razpolagal poleg skope lastne analize pošte poslušalcev, so temeljili na raziskavi, ki jo je decembra 1966 izvedla Ameriška gospodarska zbornica iz Zagreba. Ta raziskava je bila omejena zgolj na urbano prebivalstvo, kar je že samo po sebi postavljalo pod vprašaj njeno reprezentativnost. Analiza zbranih podatkov je pokazala, da je imel srbohrvaški program VOA »občutno poslušalstvo«, domnevno trikrat večje od poslušalstva Radia Moskva, ki je bil naslednja najpogosteje poslušana tuja radijska postaja v Jugoslaviji. VOA je poslušalo 22 odstotkov urbanega prebivalstva Jugoslavije; skoraj polovica teh poslušalcev je VOA poslušala redno, to je vsaj enkrat tedensko. Približno šestina urbanega poslušalstva VOA je spadala v ciljne skupine USIA. Raziskava je pokazala še, da je srbohrvaški program poslušalo skoraj devet od desetih poslušalcev VOA v Jugoslaviji, slovenski program pa eden od dvajsetih poslušalcev (USIA 1969).

Analiza podatkov iz leta 1966 je sprožila vprašanje o smiselnosti nadaljevanja oddajanja v slovenskem jeziku: medtem ko so Slovenci predstavljali 8,5 odstotka celotnega prebivalstva Jugoslavije, so poslušalci slovenskega programa po tej analizi predstavljali le 5 odstotkov poslušalstva VOA. Ta razlika je bila delno pripisana dejstvu, da je bil srbohrvaški program na voljo na kratkem in srednjefrekvenčnem pasu, slovenski program pa je bil sprva na sporedu le na kratkem. Novembra 1967 je slovenski program začel oddajati tudi na srednjefrekvenčnem »valu«.

Takšna statistična slika urbanih poslušalcev pa ni bila nujno zgovorna za dejansko poslušanost programa. VOA je februarja 1969 izvedel interno akcijo, v kateri je poslušalcem ponudil, da jim bodo ob pisni prošnji poslali fotografijo astronautov Apolla 8. Obvestilo je bilo oddajano od 19. do 25. februarja, v dveh tednih pa je jugoslovanska sekcija prejela več kot 4700 pisem od »srbohrvaških« in slovenskih poslušalcev. Končni rezultat je bil 2659 pisem v srbsčini in hrvaščini ter 2117 pisem v slovenščini. Po evidencah evropske sekcije VOA je ta odziv postavil nov rekord. Ker je bil srbohrvaški program oddajen eno uro dnevno, slovenski program pa pol ure, in ker sta bili srbsčina oziroma hrvaščina govorna jezika približno 83 odstotkov celotnega prebivalstva Jugoslavije, slovenski jezik pa je govorilo le 8,5 odstotka prebivalstva, je bilo število prejetih slovenskih pisem presenetljivo visoko. Kot je notranjo razpravo povzel oddelek IBS, je »primerjava občinstva na podlagi pisem, prejetih kot odziv na nagradni natečaj od slovenskih in srbohrvaških poslušalcev, kazala intenzivnejše poslušanje med Slovenci kot med Srbi in Hrvatiki«. Ta rezultat pisem poslušalcev, ki je

jasno kazal na bistveno višjo poslušanost slovenskega programa, kot jo je pokazala sporna urbana raziskava iz leta 1966, je postal osrednji argument zagovornikov ohranjanja slovenskega programa v razpravah, ki so sledile (USIA 1969).

Pomembno je bilo tudi, da so jugoslovanske oblasti glede oddaj VOA v slovenskem jeziku uporabljale relativno blago politiko motenja. Kot je pozneje v svojih spominih zapisal Mejač, »vlada Jugoslavije ni resno poskušala motiti oddaj«, kar je pomenilo, da je bil slovenski program dostopen širokemu krogu poslušalcev brez tehničnih ovir, ki so bile značilne za oddaje, oddajane v države varšavskega pakta (Mejac 2006). To dejstvo je dodatno utrjevalo prepričanje, da so bile oddaje učinkovit kanal komuniciranja med ZDA in slovenskimi poslušalci v Jugoslaviji ter da so predstavljale posredno vez med slovensko-ameriško skupnostjo in domovino njihovih prednikov. Hkrati pa je relativna svoboda sprejema postavljala vprašanje o smotrnosti programa z vidika proračunske učinkovitosti: če so bile oddaje dostopne brez motenj, če je obstajal Ameriški informacijski center (angl. US Information Center) v Ljubljani od zgodnjih 70. let ter če so bili drugi zahodni mediji, kot je BBC, prav tako prisotni, zakaj naj bi ZDA še naprej vlagale v polurno dnevno oddajo v jeziku, ki ga govori manj kot dva milijona ljudi (*USIA Second Set Of Arguments*)?

4 Ukinitev slovenskih oddaj in argumenti USIA

25. novembra 1974 je vodstvo VOA z notranjim pisnim sporočilom objavilo vrsto zmanjšanj, ki so postale nujne glede na omejitve, naložene organizaciji iz proračunskih razlogov s strani nadrejene USIA. Poleg nekaterih tehničnih in upravnih ukrepov je poročilo navajalo tudi skrajšanje nekaterih oddaj ter popolno ukinitve dnevnega polurnega programa v slovenščini (»Obnovitev slovenskih oddaj Glasa Amerike«, 8. marec 1976: 1). Odločitev je bila izvedena 1. februarja 1975, ko so slovenske oddaje, ki so brez prekinitve delovale od leta 1949, utihnile (Perk, 17. december 1974). Po podatkih same USIA naj bi bilo z ukinitvijo slovenskih oddaj prihranjenih 56.000 dolarjev, čeprav je agencija to številko pozneje v teku boja za obnovo slovenskih oddaj zvišala na 80.000 dolarjev. Odločitev je bila za slovensko-ameriško skupnost posebej boleča zato, ker je bila slovenščina edini jezik, ki je bil povsem eliminiran iz nabora oddajanih jezikov, medtem ko so vsi drugi jezikovni programi, vključno s srbohrvaškim, nadaljevali z oddajanjem (»Obnovitev slovenskih oddaj Glasa Amerike«, 8. marec 1976: 1).

Utemeljitev ukinitve, kot jo je USIA predstavila v odgovorih na proteste, predstavljene v poglavju, ki sledi, je temeljila na več medsebojno povezanih argumentih. V pismu dr. Žebotu z dne 20. januarja 1975 je USIA sicer

priznala, da je bil slovenski program »učinkovit«, vendar je poudarila, da so jo proračunski pritiski prisilili k preusmerjanju sredstev na druge prioritete (Falkievicz, 20. januar 1975). Konkretnejša argumentacija je bila razvidna iz internih dokumentov in iz odgovorov na kritike slovensko-ameriške skupnosti. USIA je trdila, da lahko obsežen program ameriških informacijskih centrov v Jugoslaviji, ki je obsegal pet centrov z ameriški uradniki ter eno lokalno čitalnico v Ljubljani, nadomesti funkcijo radijskih oddaj. Center v Ljubljani, slovenski prestolnici, ki je bil odprt v začetku 70. let, je bil po mnenju USIA konkreten izraz ameriške podpore in zanimanja za Slovence (*USIA Second Set of Arguments*). USIA je nadalje argumentirala, da obstaja v Jugoslaviji manj ovir za odprto izmenjavo informacij kot v drugih vzhodnoevropskih državah, v katere VOA oddaja, kar naj bi pomenilo, da je potreba po neposrednem radijskem komuniciranju manjša (*USIA Third Set of Arguments*). Naslednji sklop argumentov je temeljil na jezikovni demografiji in geografski legi: srbščina in hrvaščina sta bili materni jezik približno treh četrtin jugoslovanskega prebivalstva, medtem ko je Slovenija kot najzahodnejša republika imela relativno lahek dostop do različnih zahodnih virov informacij, kar naj bi pomenilo, da so VOA oddaje v slovenščino relativno manj pomembne kot drugi jezikovni programi (*USIA Third Set of Arguments*). Kot zadnji argument je USIA ponudila zagotovilo, da prekinitev VOA oddaj v slovenskem jeziku ne pomeni zmanjšanja ameriškega zanimanja za Slovenijo ter da bo USIA še naprej namenila relativno večji delež svojih virov na prebivalca v Sloveniji kot v drugih jugoslovanskih republikah (*USIA Fifth Set of Arguments*).

5 Mobilizacija skupnosti in politični boj za obnovitev oddaj

Ukinitvev slovenskih oddaj pri VOA je med slovensko-ameriško skupnostjo sprožila močan val odpora ter mobilizirala različne organizacije in posameznike po vsej državi (P. C. F., april 1976: 28), saj je bila slovenščina za skupnost več kot zgolj sporazumevalno sredstvo – predstavljala je enega od temeljnih stebrov ohranjanja etnične identitete (Kraner 2023: 164). V clevelandski metropolitanski regiji, kjer je živelo približno 70.000 Američanov slovenskega porekla, je župan mesta Ralph J. Perk že 17. decembra 1974 naslovil protestno pismo na direktorja USIA Jamesa Keogha, v katerem je poudaril, da clevelandska slovenska skupnost slovenske oddaje na VOA razume kot »pomembno necenzurirano povezavo med ZDA in deželo njihovega izvora« (Perk, 17. december 1974).

Veliko ostrejši je bil odziv uredništva clevelandske *Ameriške domovine*, ki je ukinitvev označilo za »kratkovidnost v Washingtonu«. Uredništvo je v pismu bralcem, ki je izšlo dne 6. januarja 1975, opozorilo, da je treba imeti

v mislih, da je »sedanji jugoslovanski režim komunistična diktatura in da so njeni voditelji ter predstavniki zavezani komunistični stvari ter so torej v principu konsistentno sovražni do kapitalističnih Združenih držav in njihove politike«, dodajali pa so, da se zdi, kot da »nekateri odgovorni ljudje v Washingtonu tega ne morejo ali nočejo razumeti« (Uredništvo Ameriške domovine, 6. januar 1975: 1). Ta antikomunistična retorika je bila značilna za katoliški del slovensko-ameriške skupnosti, ki je bil do oblasti v Jugoslaviji izrazito kritičen. *Ameriška domovina* je prav tako izpostavila temeljni jezikovni argument: »Združene države Amerike so se odločile oddajati v slovenskem jeziku že na samem začetku Glasa Amerike, ker je bil takrat v Jugoslaviji priznan kot uradni jezik 'serbo-hrvaško-slovenski jezik'. Vsi vemo, da takega jezika ni, temveč da obstajajo srbski, hrvaški in slovenski jezik« (ibid.). Ta argument ni bil zgolj tehnične narave, temveč je izhajal iz prepričanja, da jezikovna ločenost odraža nacionalno ločenost ter da je priznavanje slovenščine kot samostojnega jezika bistveno za ohranjanje slovenske narodne identitete, četudi znotraj jugoslovanske državne tvorbe.

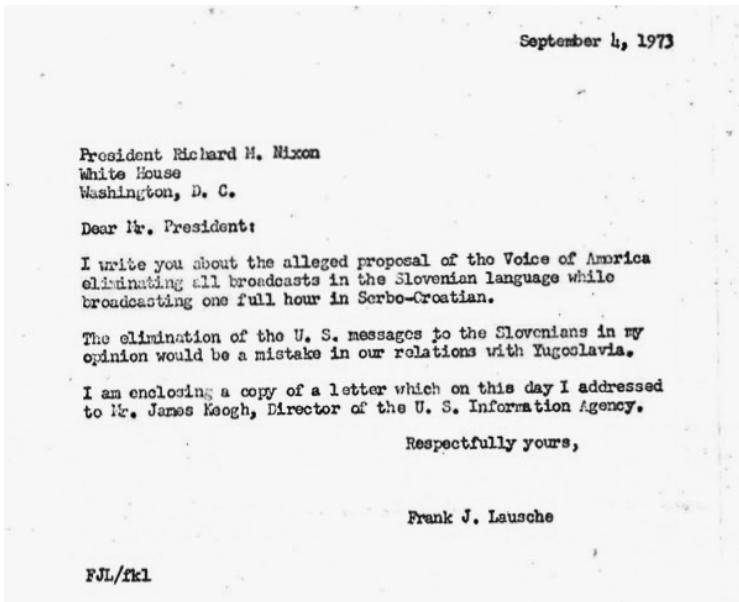
Clevelandska *Ameriška domovina* je nato objavila še več kritičnih člankov (Uredništvo Ameriške domovine, 17. januar 1975: 5; Gaber, 10. marec 1975: 2; Uredništvo Ameriške Domovine, 10. marec 1975: 1). Istočasno so American Slovenian Catholic Union (KSKJ) pod vodstvom predsednika Edwarda J. Kucica in glasilo *Amerikanski Slovenec*, jolietška Slovenska Ženska Zveza pod vodstvom ustanoviteljice Marie Prislant z glasilom *Zarja* in Družba Sv. Družine pod vodstvom Josepha J. Konrada pričeli tozadevno obveščati javnost in protestirati. Brzobjavke in pisma so bila odposlana predsedniku ZDA, senatorjem in kongresnikom. Številni člani slovensko-ameriške skupnosti so osebno intervenirali pri izvoljenih predstavnikih na različnih ravneh uprave. Temu protestu se je pridružil tudi Slovenian American Radio Club, čigar predsednik je bil Ludwig A. Leskovar. Kot je pozneje povzela *Zarja* – glasilo Slovenske ženske zveze, so se »zganile razne slovenske naselbine po Ameriki« ter »lahko bi rekli, da je ameriška Slovenija odlično nastopila« (P. C. F., april 1976: 28).

Ukinitev slovenskih oddaj je odmevala tudi v slovenskih skupnostih drugod po svetu. Tako je bil podobno kot v *Ameriški domovini* oster odziv uredništva buenosaireske *Svobodne Slovenije*; slednji so delno krivdo za takšno odločitev USIA pripisali jugoslovanskim oblastem in slovenskim partijskim veljakom:

Srbohrvaške oddaje Glasa Amerike se bodo lahko mirno nadaljevale, ker proti njim nista nastopili ne zagrebška ne beograjska partijska vlada. Tako prihajamo do zaključka, da je jugoslovanskemu komunističnemu režimu v celoti, posebej pa ljubljanski odn. slovenski partiji prav slovenski narod najbolj nevaren od vseh ostalih južnoslovanskih narodov v jugoslovanski državni skupnosti (Uredništvo Svobodne Slovenije, 13. februar 1975: 3).

Toda glavni boj prizadevanj za ohranitev in poznejšo obnovitev slovenskih oddaj se je preselil v Washington D. C. Kot so retrospektivno zapisali v Zarji, se je »z bolečo neposrednostjo v samem štartu pokazalo dejstvo«, da slovensko-ameriška skupnost ni imela podobne lobirske infrastrukture kot nekatere druge etnične in interesne skupnosti, ki bi bila zmožna, da se »v vsakem danem trenutku uspešno zavzame za upravičene slovenske potrebe« (P. C. F., april 1976: 28).¹² To vrzel pa je zapolnil nekdanji senator slovenskih korenin Frank J. Lausche iz Ohia, ki je »svoj zavidljiv ugled in svoje bogate izkušnje v ameriškem političnem življenju takoj odločno in vztrajno zastavil najprej za ohranitev, pozneje pa za obnovitev slovenskih oddaj Glasa Amerike« (ibid.).

Lauschetov boj za ohranitev slovenskih oddaj na VOA se je začel že leta 1973, ob prvih resnejših znakih, ki so kazali na njihovo prihajajočo ukinitve. Slovenskim oddajam v bran je takrat poslal pisma amerškemu predsedniku Richardu M. Nixonu, direktorju USIA Keoghu ter državnemu sekretarju dr. Henryju Kissingerju, v katerih je med drugim zapisal: »Eliminacija ameriških sporočil Slovincem bi po mojem mnenju predstavljala napako v naših odnosih z Jugoslavijo« (Lausche, 4. september 1973).

September 4, 1973

President Richard M. Nixon
White House
Washington, D. C.

Dear Mr. President:

I write you about the alleged proposal of the Voice of America eliminating all broadcasts in the Slovenian language while broadcasting one full hour in Serbo-Croatian.

The elimination of the U. S. messages to the Slovenians in my opinion would be a mistake in our relations with Yugoslavia.

I am enclosing a copy of a letter which on this day I addressed to Mr. James Keogh, Director of the U. S. Information Agency.

Respectfully yours,

Frank J. Lausche

FJL/rkl

Slika 1: Pismo Franka J. Lauscheta predsedniku ZDA Richardu M. Nixonu (Lausche, 4. september 1973)

¹² Podoben primanjkljaj organizirane politične mobilizacije je v razpravah o vlogi manjših jezikov in angleščine v madžarsko-ameriški diaspori ugotovil tudi Czeglédi (2024), kar nakazuje na širši vzorec manjših evropskih diasporških skupnosti.

Čeprav je Keogh v ohranjenem odgovoru z dne 17. septembra 1973 priznal, da so Lauschetovi argumenti za ohranitev oddajanja slovenskih oddaj VOA v Jugoslavijo »prepričljivi« ter da bodo »seveda deležni najskrbnejše obravnave«, je bila ukinitve februarja 1975 vendarle izvedena (Keogh, 17. september 1973).

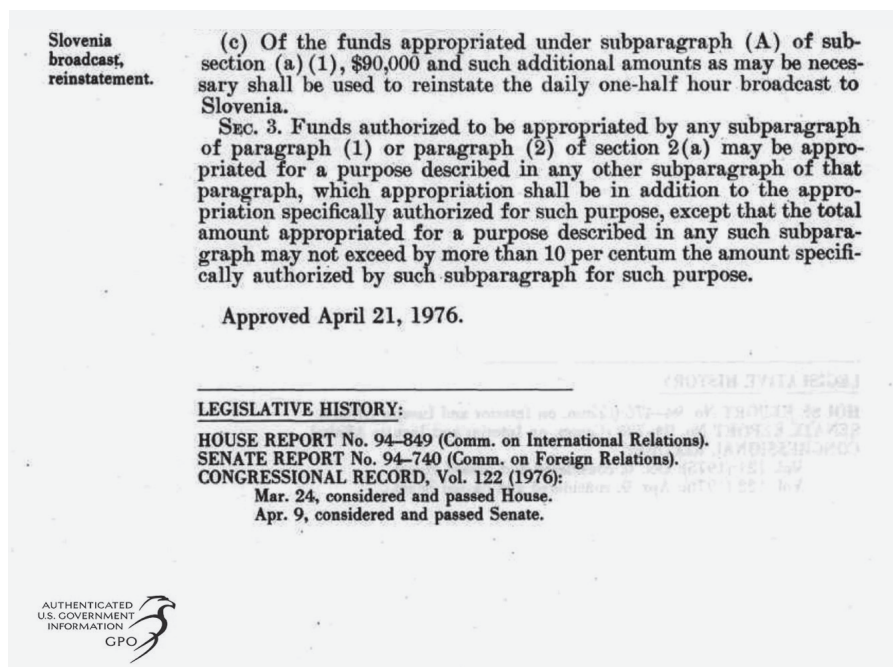
Ko je do ukinitve dejansko prišlo, je član Narodnega odbora za Slovenijo in takratni urednik *Amerikanskega Slovenca* Jože Melaher o tem kontaktiral Lauscheta, ki se je ponovno aktiviral. Že januarja 1975 je Lausche poslal pisma predsedniku ZDA Gerald R. Fordu, zunanjemu ministru Kissingerju, senatorju Johnu Pastoreju, ki je vodil senatni odbor za dodeljevanje sredstev VOA, devetim članom (senatorjem) tega odbora ter kongresniku Haysu iz Ohia, predsedniku poslanskega odbora za dodeljevanje sredstev VOA. Osebo je govoril z direktorjem USIA Keoghom ter senatorjema Romanom Hrusko in Johnom Pastorejem. Pri tem je Melaherju v pismu zagotovil: »Zagotavljam Vam, da bom zastavil vse svoje sile za doseg obnovitve slovenske oddaje« (Lausche, 14. januar 1975).¹³

Prvi februar 1975 je tako pomenil formalnopravni konec vseh prizadevanj za administrativni preklic odločitve, kar je Lauscheta privedlo do sklepa, kot je zapisal v svojem poročilu o dogajanju na političnem parketu dr. Žebot, da v ameriškem Kongresu »začne zakonodajno akcijo za popravilo napake« (Žebot, 31. maj 1976: 4; Žebot, april–maj 1976: 1). Priložnost za to se je ponudila v okviru zakonodajnega postopka, s katerim Kongres odloča o proračunskih nakazilih za izdatke zvezne uprave. V ta namen je bila pripravljena obsežna študija, ki je podrobno zavračala argumente USIA proti slovenskim oddajam ter je bila predložena obema kongresnima odboroma, ki sta pripravljala zaslišanja in razpravo o proračunu USIA. 5. maja 1975 je senator Lausche nastopil kot prva priča na proračunskem razpravljanju senatnega Odbora za zunanje odnose (angl. *Committee on Foreign Relations*), poročilo o njegovem pričevanju, pri katerem je prisostvoval tudi dr. Žebot, pa je bilo skupaj z vnaprej predloženo študijo objavljeno in natisnjeno v zapisniku razprav (Sparkman, 29. julij 1975: 3). V poročilu, s katerim je ta odbor 29. julija 1975 senatu predložil svoj zakon *Foreign Affairs Authorization Bill for 1976*, je bilo zapisano:

Med razpravo odbora o tistem delu zakonskega predloga S. 1517, ki se je nanašal na USIA, je odbor slišal prepričljivo pričevanje o pomembnosti oddaj v slovenskem jeziku, ki jih je VOA nedavno ukinil. Namen odbora je, da se te oddaje, ki so bile v preteklosti financirane iz proračunske postavke 'plače in stroški' v višini približno 80.000 dolarjev letno, obnovijo (Sparkman, 29. julij 1975: 15–16; prevod: avtorja).

¹³ Izseki pisma so bili objavljeni v naslednjem prispevku buenosaireske *Svobodne Slovenije* (Uredništvo Svobodne Slovenije, 13. februar 1975: 2–3).

Vzporedno z akcijo v senatu je potekala tudi akcija v predstavniskem domu. Po dolгих pripravah in številnih predhodnih obvestilih je 30. septembra 1975 začel razpravljati o USIA proračunu tudi pododbor predstavniskega doma za mednarodne operacije. Na drugem zasedanju pododbora, 7. oktobra, je senator Lausche ponovno pričal o vprašanju ukinjenih slovenskih oddaj. Njegov poziv, naj bodo te oddaje zakonodajno obnovljene, je podprl Joe Skubitz, kongresnik slovenskega rodu iz zvezne države Kansas, ki je svojo uvodno izjavo utemeljil z osebnimi izkušnjami, ki jih je pridobil med uradnim obiskom v Sloveniji spomladi 1975 (Kongres Združenih držav Amerike, 7. oktober 1975). Ob zaključku svojega pričevanja je senator Lausche predložil amandma k zakonskemu predlogu predstavniskega doma za proračunska nakazila USIA, ki ga je pododbor sprejel in ki je postal sekcija 2(c) zakona *USIA Authorization Law*. Besedilo tega amandmaja je bilo jasno in nedvoumno: »Od sredstev, dodeljenih v podčlenu (A) podsekcije (a) (1), mora biti 90.000 \$, in vsak dodatno potreben znesek, uporabljenih za obnovo dnevne polurne radijske oddaje za Slovenijo« (Kongres Združenih držav Amerike 1976).

Slika 2: »Lex Slovenica«, sekcija 2(c) o financiranju slovenskih oddaj VOA (Kongres Združenih držav Amerike 1976)

Zakonski predlog (H.R. 11598) z Lauschetovim amandmajem je nato odobril odbor predstavniskega doma za mednarodne odnose, 24. marca 1976 pa ga je

z glasovanjem sprejel plenum predstavniškega doma (Žebot, 31. maj 1976: 4; Žebot, april–maj 1976: 1). Ko je kongresnik Wayne Hays iz Ohia, predsednik pododbora za mednarodne operacije, predložil ta zakon v predstavniškem domu, je pripomnil: »Edina pomembna stvar, ki smo jo naredili, poleg tega, da smo jih (USIA) nekoliko pristrigli, je, da smo jim ukazali, naj obnovijo oddaje v slovenščini, ki so jih iz nekega čudnega razloga ukinili« (Kongres Združenih držav Amerike, 24. marec 1976). Ta komentar je bil zgovoren: za Haysa, izkušenega kongresnika, je bila ukinitvev slovenskega programa administrativna odločitev brez jasne utemeljitve, zakonska obnova pa je bila preprosta zadeva pravičnosti.

Senat je 25. marca prejel zakon iz predstavniškega doma, nekdanji senator Lausche pa se je ponovno sestal s senatorjem Johnom Sparkmanom, predsednikom senatnega odbora za zunanje odnose, in drugimi člani odbora. Senatni odbor se je odločil, da bo sprejel isto besedilo zakona kot predstavniški dom, kar je pomenilo, da se je izognilo dolgotrajni konferenci med senatom in predstavniškim domom, ki bi utegnila zakon zapletati ali celo ogroziti. 7. aprila 1976 je senator Sparkman celotnemu senatu predložil odborovo poročilo, s katerim je priporočil sprejem zakona *USIA Authorization Act* (H.R. 11598), vključno s sekcijo 2(c) o financiranju slovenskih oddaj. V poročilu je bilo zapisano, da je odbor za zunanje odnose že v svojem prvem poročilu z dne 20. julija 1975 zagovarjal obnovo teh oddaj. 9. aprila je tudi plenum senata sprejel skupno besedilo zakona, 12. aprila ga je senat poslal v Belo hišo, kjer ga je 21. aprila v veljavo podpisal predsednik Ford (Žebot, 31. maj 1976: 4; Žebot, april–maj 1976: 1).

Zanimivo je, da so bile slovenske oddaje na VOA dejansko obnovljene že 29. februarja 1976, torej več kot mesec pred predsednikovim podpisom zakona, ko je bil predlog novega zakona že objavljen in ko je bilo očitno, da bo sprejet. Po trinajstih mesecih molka se je v nedeljo, 29. februarja 1976, ob šestih zjutraj po evropskem času zopet oglasil slovenski »Glas Amerike« (P. C. F., april 1976: 28). Za Slovence je ta zakon, ki ga je dr. Žebot poimenoval kar *Lex Slovenica*, ponovno potrdil ameriško načelo državljanske enakopravnosti in pravičnosti; predstavljal je prvi ameriški zakon, ki je kdaj koli vseboval izrecno in posebno na Slovence nanašajoče se določilo. Kot je ob zaključku poročila zapisal dr. Žebot, je »izvirna zgodovina zakona z dne 21. aprila 1976 močan primer, kaj je mogoče doseči, če se prepričljivi zagovorniki, ki uživajo spoštovanje kongresnih voditeljev, odločno in vztrajno zavzamejo za pravično stvar« (Žebot, 31. maj 1976: 4; Žebot, april–maj 1976: 1).

Zakonsko varovane slovenske oddaje so nadaljevale z delovanjem tudi po letu 1976, vendar administrativni in proračunski pritiski niso popolnoma izginili. Mejač je v memorandumih iz poznejših let ponovno opozarjal na težave, s katerimi se je soočala slovenska sekcija, vključno z vprašanjem

kadrovske podhranjenosti in nejasnim statusom sekcije znotraj jugoslovanske službe. Podrobnejša obravnava teh kasnejših razvojev pa presega časovni in vsebinski okvir tega prispevka.

6 Sklep

Ukinitve in nato uspešna zakonodajna obnova slovenskih oddaj na VOA v letih 1975 in 1976 predstavlja kompleksen primer, v katerem se tehnična proračunska odločitev znotraj zvezne administracije transformira v vprašanje jezikovne in etnične navzočnosti v ameriškem institucionalnem prostoru. Odgovor na prvo raziskovalno vprašanje je pokazal, da je bila administrativna utemeljitev ukinitve v bistvu sestavljena iz treh medsebojno povezanih argumentov: proračunskega, institucionalno-geografskega in demografsko-jezikovnega. USIA je primarno trdila, da lahko Ameriški informacijski center v Ljubljani nadomesti radijske oddaje, da ima Slovenija kot najzahodnejša jugoslovanska republika lahek dostop do zahodnih informacijskih virov ter da oddaje v srbohrvaškem jeziku pokrivajo večino prebivalstva Jugoslavije, medtem ko slovenščina ostaja jezik majhne manjšine. Ta utemeljitev je temeljila na predpostavki, da je mogoče učinkovitost komunikacije reducirati na demografske in geografske kazalce, pri čemer je bil spregledan simbolni in politični pomen dejanja, da Združene države »govorijo« v slovenskem jeziku. Diskriminatorna narava odločitve – slovenščina je bila edini jezik, ki je bil v celoti izločen iz VOA – je bila ključni element, ki je mobiliziral odziv.

Drugi vidik primera je razvidno pokazal, kako se je velik del slovensko-ameriške skupnosti organiziral ter kako so se različne slovensko-ameriške organizacije, zveze, društva, časopisi in druga glasila ter posamezniki hitro mobilizirali in oblikovali protest. Oblika političnega delovanja je bila dvojna: neposredna, ko so predstavniki skupnosti in njihovi zavezniki osebno intervenirali pri voljenih predstavnikih, ter posredna, ko so prek tiskovnih organov oblikovali javno mnenje in utemeljili legitimnost zahteve po obnovitvi oddaj. Pri tem je bil značilen tudi ideološki register protestov: katoliški in antikomunistično usmerjeni del skupnosti je ukinitve razumel ne zgolj kot jezikovni in kulturni, temveč tudi kot politični problem, saj je videl v VOA edini neposredni kanal, preko katerega je ameriška perspektiva dosegala Slovence v Jugoslaviji. Ta element je pomemben zato, ker kaže, da je precejšen del diaspore razumel oddaje na VOA ne zgolj kot medij komunikacije, temveč kot politično orodje v hladni vojni.

Tretji vidik primera je osvetlil vlogo ključnih akterjev ter mehanizme zakonodajnega delovanja. Konrad P. Mejač je kot dolgoletni urednik slovenskih oddaj in kot oseba z neposrednim stikom s slovensko-ameriško skupnostjo

igral vlogo informatorja in koordinatorja, čeprav se kot javni uslužbenec ni mogel (preveč) javno politično angažirati. Dr. Ciril Žebot je pripravil obsežne analitične dokumente, ki so sistematično zavračali argumente USIA, ter je pozneje v poročilu »Ameriški zakon – s slovenskim trakom« izraz *Lex Slovenica* uporabil za označitev zakona, ki je vseboval izrecno določilo o Sloveniji. Frank J. Lausche pa je kot nekdanji senator slovenskega porekla s svojim ugledom in političnimi povezavami prebil administrativno odpornost ter preko zakonodajnega procesa – konkretno preko amandmaja k proračunskemu zakonu – dosegel obnovitev oddaj. Značilno je, da se je ta politični boj odvijal v okviru proračunskih zaslišanj in avtorizacijskih zakonov, torej v tistih institucionalnih okvirih, kjer ima Kongres neposredni nadzor nad izvršno oblastjo. Ta mehanizem je bil ključen: administrativna odločitev je bila preglasovana z zakonsko obveznostjo, zapisano v sekcijo 2(c) zakona USIA Authorization Act for 1976.

Četrto vprašanje je razkrilo, da je bil jezikovni argument osrednji element tako kongresne razprave kot diaspornega odziva. V kongresnih dokumentih se je pojavila trditev, da je VOA »edini glas Združenih držav« ter da nobena druga institucija ne more nadomestiti funkcije oddajanja pod izključnim ameriškim nadzorom. V diaspornem odzivu pa je bil poudarjen argument, da ne obstaja enotni »serbo-hrvaško-slovenski jezik«, temveč da so to trije ločeni jeziki, kar je bilo politično in nacionalno občutljivo vprašanje. Status slovenščine je bil tako predstavljen kot vprašanje priznanja nacionalne eksistence: govoriti v slovenskem jeziku je pomenilo priznati Slovence kot ločen narod, ne zgolj kot del širše južnoslovanske etnične skupine. Zanimivo je, da je ta razprava potekala v ameriškem kongresu še v času, ko je bila Slovenija socialistična republika znotraj Jugoslavije. Kongres Združenih držav je torej *de facto* obravnaval »Slovenijo« kot entiteto, ki si zasluži lasten glas, še preden je ta entiteta postala suverena država.

Primer obnove slovenskih oddaj VOA predstavlja pomembno lekcijo o tem, kako se lahko »mali jeziki« v posebnih okoliščinah uveljavljajo znotraj državnih institucij velikih sil. Boj za oddaje v slovenščini ni bil zgolj tehnična zadeva medijske politike, temveč je bil boj za simbolno prisotnost in za institucionalno priznanje, da je slovenščina jezik, ki si zasluži, da v njem govori »Glas Amerike«. To priznanje je bilo doseženo ne zaradi demografske velikosti ali ekonomske moči slovensko-ameriške skupnosti, temveč zaradi sposobnosti te skupnosti, da je oblikovala legitimne argumente v okvirih ameriškega političnega sistema ter da je našla akterje z dostopom in vplivom, ki so bili pripravljeni ta boj voditi. Ob tem je primer pokazal, da se lahko administrativne odločitve, ki temeljijo na kvantitativnih kazalcih učinkovitosti, soočijo s političnimi odločitvami, ki temeljijo na vrednotah pravičnosti in enakopravnosti. V tem smislu je *Lex Slovenica* več kot zgolj pravni akt o obnovitvi radijskih oddaj: je primer tega, kaj je mogoče doseči, če se, kot

je zapisal dr. Ciril Žebot, »prepričljivi zagovorniki, ki uživajo spoštovanje kongresnih voditeljev, odločno in vztrajno zavzamejo za pravično stvar« (Žebot, 31. maj 1976: 4; Žebot, april–maj 1976: 1).

Izjava o dostopnosti raziskovalnih podatkov

Članek temelji na arhivskih virih in na raziskovalnih podatkih iz že obstoječih in javno dostopnih virov (besedilni viri, podatkovne baze), ki so navedeni v seznamu virov ali literature.

LITERATURA

Janez ARNEŽ, 2006: *Ciril Žebot in njegov politični nastop*. Ljubljana–Washington: Studia Slovenica.

Andrea BALIS in Elizabeth LEVY, 2024: *Witch Hunt: The Cold War, Joe McCarthy, and the Red Scare*. New York: Roaring Brook Press.

Sandor CZEGLEDI, 2024: Attitudes of the Hungarian-American Diaspora to the Officialization of English in the United States. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries* 21/1, 45–61. <https://doi.org/10.4312/elope.21.1.45-61>

EBSCO, 2023: Voice of America Begins Broadcasting, *Ebsco.com*. <https://www.ebsco.com/research-starters/military-history-and-science/voice-america-begins-broadcasting> (5. 12. 2025).

Tamara GRIESSER-PEČAR, 2018: *Ciril Žebot. Prizadevanje za samostojno Slovenijo*. *Acta Histriae* 26/1, 277–300.

David HAZEMALI, Dominik HERLE, Žana PLEJČIĆ in Matjaž KLEMENČIČ, 2025: Slovenska kapela v Washingtonu D. C.: Zgodovina nastanka in njen kulturni, politični in verski pomen za Slovence in slovensko-ameriško skupnost. *Zgodovinski časopis* 79/3–4, 408–438. <https://doi.org/10.56420/10.56420/Zgodovinskicasopis.2025.3-4.07>

Alan HEIL Jr., 2003: *The Voice of America: A History*. New York: Columbia University Press.

Tomaž IVEŠIČ, 2020: The Yugoslav National Idea under Socialism: What Happens When a Soft Nation-Building Project Is Abandoned? *Nationalities Papers* 49/1, 142–161. <https://doi.org/10.1017/nps.2019.121>

Matjaž KLEMENČIČ, Milan MRĐENOVIC in Tadej ŠERUGA, 2020: Politična participacija slovenskih etničnih skupnosti v ZDA – študija primerov Clevelanda, Ohio, in Elyja, Minnesota. Maribor: Univerza v Mariboru.

Tadej KRALJ, 2024: Jezikovna izoliranost slovenščine v izseljenskih skupnostih – primer slovenske skupnosti v Torontu. *Slavia Centralis* 17/2, 244–260. <https://doi.org/10.18690/scn.17.2.244-260.2024>

Tina KRANER, 2023: Prizadevanje ženskih likov za ohranjanje nacionalne identitete v izbranih romanih sodobnih slovenskih pisateljic. *Slavia Centralis* 16/1, 162–174. <https://doi.org/10.18690/scn.16.1.162-174.2023>

Tadeusz LIPIEN, 19. september 2020: HISTORY WWII Voice of America Communist Propaganda to Yugoslavia, *Cold War Radio Museum*. <https://www.usagmwatch.com/history-wwii-voice-of-america-communist-propaganda-to-yugoslavia/> (17. 12. 2025).

Boris MLAKAR, 2013: Žebot, Ciril (1914–1989). *Slovenska biografija*. 4. knjiga. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 935–936, 965.

James E. ODENKIRK, 2005: *Frank J. Lausche Ohio's Great Political Maverick*. Wilmington, Ohio: Orange Frazer Press.

THE NATIONAL ARCHIVES, Records of the Office of War Information [OWI], *Archives.gov*. <https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/208.html> (3. 12. 2025).

TIME, 16. december 1974: The Press: Muted Voice of America, *TIME*. <https://time.com/archive/6845419/the-press-muted-voice-of-america/> (12. 12. 2025).

Ralph A. UTTARO, 1982: The Voices of America in International Radio Propaganda. *Law and Contemporary Problems* 45/1, 103–122.

VOA PUBLIC RELATIONS, 3. april 2017: VOA Through the Years, *Insidevoa.com*. <https://www.insidevoa.com/a/3794247.html> (4. 12. 2025).

VIRI

R. Dabney CHAPMAN, 25. september 1969: *Memorandum of R. Dabney Chapman to Mr. Giddens, »Slovene Breakfast Show«*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

Draft text for Window Display for U.S.I.C. Ljubljana, nedatiran in nepodpisan dokument. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 3.

Andrew T. FALKIEVICZ, 20. januar 1975: *Pismo namestnika direktorja USIA Andrewa T. Falkievicza Cirilu Žebotu*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

Tone GABER, 1975: Treba se je prizadevati za obnovo slovenskih oddaj na »Glasu Amerike«. *Ameriška domovina* (10. marec 1975) 77/39, 2.

James KEOGH, 17. september 1973: *Pismo Jamesa Keogha guvernerju Franku J. Lauschetu*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

James KEOGH, 8. januar 1975: Memorandum direktorja Ameriške informacijske agencije Jamesa Keogha veleposlaniku za posebne naloge Robertu McCloskeyju. *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XXXVIII, Part 2, Organization and Management of Foreign Policy; Public Diplomacy, 1973–1976*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 2014, dokument 100.

Matjaž KLEMENČIČ, 1979: *Intervju z ameriškim kongresnikom slovenskih korenin Johnom Blatnikom*, julij 1979. Washington D. C.

KONGRES ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE, 7. oktober 1975: *Congressional Record 121, Daily Digest*. <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1975/10/07/121/daily-digest> (19. 12. 2025).

KONGRES ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE, 24. marec 1976: *Congressional Record – House, H2324, U. S. Information Agency Authorization Act, Fiscal Year 1976*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 3.

KONGRES ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE, 1976: *H. R. 11598, Report No. 94–740, 94th Congress, 2d Session, Calendar No. 709*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

Frank J. LAUSCHE, 4. september 1973: *Pismo Franka J. Lauscheta predsedniku ZDA Richardu M. Nixonu*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

LEGAL INFORMATION INSTITUTE, 22 U.S. Code § 1431 - Congressional declaration of objectives, *Law.cornell.edu*. <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/1431> (6. 12. 2025).

Conrad P. MEJAC, 10. januar 1978: *Request for an Additional Position for the Slovene Section of the Yugoslav Service*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 3.

Conrad P. MEJAC, 8. junij 1979: *Memorandum of Conrad P. Mejac to Robert K. Baron, Problems of the Slovene section of the Yugoslav Service*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 3.

Conrad MEJAC, 2006: *My Life Being Loyal to Both, my Heritage and My New Country*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

Obnovitev slovenskih oddaj Glasa Amerike. *Ameriška domovina* (8. marec 1976) 83/33, 1.

P. C. F., 1976: Obnovitev slovenskih oddaj Glasa Amerike. *Zarja – The Dawn* (april 1976) 48/4, 28.

Ralph J. PERK, 17. december 1974: *Pismo župana Clevelanda direktorju USIA Jamesu Keoghu*. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

John SPARKMAN, 29. julij 1975: *Foreign Relations Authorization Act FY 1976, Foreign Affairs Authorization Bill, Fiscal Year 1976, Report to accompany S. 1517*. Gerald. R. Ford Library, White House Records Office, serija: Legislation Case Files, škatla: 33, mapa: 11/29/75 S1517.

Anton SUHADOLC, 2006: Življenje v zvestobi dvema domovinama. *Družina* (27. avgust 2006) 55/34–35, 38.

Harry S. TRUMAN, 1. september 1945: Executive Order 9608. *The National Archives of the United States, Federal Register* 10/173.

UREDNIŠTVO AMERIŠKE DOMOVINE, 1975: Facts about Slovenian Voice of America Radio. *Ameriška domovina* (17. januar 1975) 77/10, 5.

UREDNIŠTVO AMERIŠKE DOMOVINE, 1975: Odgovor na vlogo Narodnega odbora radi slovenskih oddaj Voice of America. *Ameriška domovina* (10. marec 1975) 77/30, 1.

UREDNIŠTVO AMERIŠKE DOMOVINE, 1975: Myopia in Washington. *Ameriška domovina* (6. januar 1975) 77/3, 1.

UREDNIŠTVO SVOBODNE SLOVENIJE, 1975: Slovenci smo nevarni... partijskemu režimu v Sloveniji in Jugoslaviji. *Svobodna Slovenija* (13. februar 1975) 34/7, 3.

USIA Second Set of Arguments, nedatiran in nepodpisan dokument. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

USIA Third Set of Arguments, nedatiran in nepodpisan dokument. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

USIA Fourth Set of Arguments, nedatiran in nepodpisan dokument. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

USIA Fifth Set of Arguments, nedatiran in nepodpisan dokument. Immigration History Research Center – IHRC, Univerza v Minnesoti, Minneapolis, ZDA, 3406 – fond Konrad Mejac Papers, škatla 6.

USIA, 1969: *VOA Listening in Urban Yugoslavia, 1969* (NAID 5683973). National Archives and Records Administration – NARA, College Park, Maryland, ZDA, Record Group 306: Records of the United States Information Agency, serija: Special Reports, 1953-1997; fond: S-49-69.

Ciril ŽEBOT, 1976: A Federal Law with a Slovenian String. *Slovenska država* (april–maj 1976) 27/4–5, 1.

Ciril ŽEBOT, 1976: Ameriški zakon – s slovenskim trakom. *Klic Triglava* (31. maj 1976) 29/441, 4.

THE VOA SLOVENIAN SERVICE IN THE 1970S BETWEEN BUDGET CUTS, CONGRESS, AND DIASPORIC LANGUAGE VITALITY: “WHEN THE VOICE OF AMERICA FELL SILENT IN SLOVENIAN”

In February 1975, the United States Information Agency (USIA) terminated the daily half-hour Voice of America broadcasts in Slovenian, which had connected Slovenians on both sides of the Atlantic continuously since 1949. The decision was part of broader budgetary cuts within USIA, but it held special symbolic significance for the Slovenian-American community: Slovenian was the only language entirely eliminated from VOA, while all other language programs, including Serbo-Croatian, continued broadcasting. According to USIA data, the cancellation would save between \$56,000 and \$80,000 annually, representing a negligible portion of the agency’s budget. The administrative justification was based on several interconnected arguments, the most prominent being that the existence of US Information Center in Ljubljana would replace radio broadcasts, Slovenia as Yugoslavia’s westernmost republic would have easy access

to Western information sources, and Serbo-Croatian would cover the majority of the population of Yugoslavia. This justification overlooked both the symbolic significance of the United States “speaking” in Slovenian and the fact that VOA was the only medium under exclusive American control. The cancellation triggered rapid mobilization of the Slovenian-American community. Cleveland’s newspaper *Ameriška domovina* published critical articles, while Joliet’s Slovenian Women’s Union under the founder Marie Prislant, the Slovenian American Radio Club led by Ludwig A. Leskovar, and the American Slovenian Catholic Union under President Edward J. Kucic, among others, organized protests. The mayor of Cleveland addressed a protest letter to the USIA director in December 1974, pointing out that 70,000 Americans of Slovenian descent in the Cleveland metropolitan area viewed VOA broadcasts as a vital uncensored link with their land of origin. The mobilization carried ideological overtones, namely the Catholic segment of the community also saw a political problem in the cancellation, as VOA broadcasts represented the only direct channel through which the American perspective reached Slovenians in socialist Yugoslavia. Former Senator Frank J. Lausche of Ohio, himself of Slovenian descent, played a key role in the fight for reinstatement. After administrative efforts proved unsuccessful, Lausche began legislative action in February 1975 through congressional budgetary procedures. He received important support from Georgetown University Professor Dr. Ciril Žebot, who prepared extensive analytical studies systematically refuting USIA’s arguments, and from Congressman Joe Skubitz of Kansas and several other Congressmen and Senators, who supported Lausche’s amendment. On May 5, 1975, Lausche testified as the first witness at the budgetary hearing of the Senate Foreign Relations Committee, and his amendment to the USIA Authorization Act was adopted by the House Subcommittee on International Operations in October 1975. The H.R. 11598 bill, whose Section 2(c) mandated that “\$90,000 and any additional amounts as may be necessary shall be used to reinstate the daily one-half hour broadcast to Slovenia,” was passed by the House on March 24, 1976, by the Senate on April 9, and signed into law by President Gerald Ford on April 21. As early as February 29, 1976, while the bill was in its final stages of passage, Slovenian broadcasts were reinstated. For Slovenians, this law, which Dr. Žebot termed *Lex Slovenica*, marked the first American legislation ever to contain an explicit and specific provision relating to Slovenia. The case demonstrates how “small languages” can assert institutional presence within great powers when determined advocates persistently pursue their claims through established political channels.
